

1980 Sonrasında Türkiye’de Düşünce Fabrikalarının Yapısal Değişimi: TEPAV Örneği*

Özlem Tezcek**

Giriş

Türkiye 1980’lerde gelişen ve 1990’lardan sonra iyice belirginleşen bir değişim sürecini yaşamaktadır. Toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden değişimin hızı, geleceğe dair belirsizlikler yaratmaktadır. Bu süreç toplumsal yaşama ait bilginin üretimini gerçekleştiren kurumların ve aktörlerin de değişmesine/çeşitlenmesine yol açmaktadır. Nitekim 1980 öncesinde bilgi üretimi, genel olarak devletin çeşitli kurumları (Devlet Planlama Teşkilatı, Maliye Bakanlığı v.b.), kamu üniversiteleri ve az sayıda özel sektör yönelimli birimler (örneğin, İktisadi Kalkınma Vakfı ve Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti) tarafından gerçekleştirilmekteydi. 1980 sonrasında ise bilgi üretiminde devletin çeşitli kurumları ve üniversitelerin yanı sıra özel sektör araştırma kurumlarının etkinliğinin gözle görülür biçimde artışına tanık olmaktadır. Bilgi üretimini ve dolayısıyla toplumsal değişimin yönünü belirlemede, bu tarz araştırma kurumlarının etkisinin her geçen gün arttığını söyleyebiliriz.

Kapitalist toplumsal düzende yer alan aktörler her zaman bilgi üretimine belirli şekillerde müdahale etmiştir. Bu bağlamda 1980’lerden sonra birçok özel sektör araştırma kurumunun kuruluşuna tanık olunmuştur.¹ Son yıllarda bu eğilim hızla artmıştır. Genel olarak “düşünce fabrikaları” (*think-tanks*) adı altında toplanan bu kurumlar, yönetim/araştırma organlarında istihdam ettikleri üniversite ve / veya

1 1990’lar ve 2000’lerde EAF (TÜSİAD / Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu), TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı), TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı), İKV (İktisadi Kalkınma Vakfı), TÜSEV (Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı), TTGV (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı), UPAV (Ulusal Politika Araştırmaları Vakfı), DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), EDAM (Ekonomik ve Dış Politika Araştırma Merkezi), Renova Ekonomi & Yatırım Danışmanlığı Ltd. Şirketi, EuroHorizons Consulting&Communications, AB Yatırım ve Danışmanlık Hizmetleri Şirketi gibi bir çok özel araştırma kurumu kurulmuştur.

* Makaleye katkılarından dolayı Fuat Ercan, Şebnem Oğuz, Selime Güzelsarı, Ümit Akçay ve Gürçağ Tuna’ya teşekkür ederim.

** Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadı bölümü doktora öğrencisi.

bürokrasi kökenli araştırma gruplarının ürettiği sistematik bilgi yoluyla, toplumsal ilişkilere yön verme çabası içindedir.

Belirli sermaye grupları adına raporlar hazırlayan düşünce fabrikaları, raporların içeriğini tüm toplum için neyin iyi olduğu ve bu iyiye ulaşmak için nelerin yapılması gerektiği üzerinden hazırlayarak kamuoyuna sunuyorlar. Belirli nesnel-sınıfsal çıkarları “ortak iyi” olarak tanımlayan bu türden etkinlikler (raporlar, kitaplar, toplantılar vs) kısa sürede kamuoyu ve daha da önemlisi toplumsal gerçekliği yeniden kurma donanımı olan hükümet ve devletin çeşitli kademeleri tarafından hızla gündeme alınıyor. Bu etkinliklerin önemi, sadece gerçekliğe ait bilgi vermele-ri değil, çok daha önemlisi gerçeğin belirli bir şekilde dönüşmesine yol açmalarıdır.

Türkiye’de bölgesel kalkınma çalışmaları devlet kurumlarından DPT tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kurumun uygulamaları zaman zaman tartışmalara yol açmaktadır. Ancak bölgesel kalkınma etkinlikleri konusunda DPT’nin rolü belirleyicidir. Türkiye’de kapitalistleşme dinamiklerinden biri olarak ele alınan bölgesel kalkınma olgusu düşünce fabrikaları açısından önem taşımaktadır. İKV, Türkiye’de uygulanan devlet merkezli bölgesel planlama etkinliklerinin AB bölgesel politikalarıyla çeliştiğini savunmaktadır. İKV’ye göre, bir ulus devlet bölgesel politika desteği konusunda bölgesel ve yerel düzeyde güçlü bir katılım olduğunu göstermeden müzakere masasına oturamamaktadır (İKV, 2001: 28). Dolayısıyla bu süreçte devletten bölgesel ve yerel düzeydeki sermaye gruplarına doğru “yetki devri” ilkesi önem kazanmaktadır. TESEV merkezîyetçi devlet geleneğinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi dâhil olmak üzere bölgelerin sorunlarını çözemeyeceğini ve artık ülkenin yalnızca Ankara’dan yönetilemeyeceğini savunmaktadır (TESEV, 2000: 4–5). Bölgesel kalkınmada yerel ve bölgesel düzeyde demokratik katılımın sağlanması için yerel idareler ve sermaye gruplarının yönetsel sürece etkin bir biçimde katılımı önerilmektedir. TÜSİAD tarafından kurulan EAF ise bölgesel kalkınmanın yönetsel süreçlerinde KOBİ’lerin etkinleşmesi, yerel ve bölgesel işgücü ve diğer kaynakların kullanıma yönelik politikaların oluşturulmasını savunmaktadır (EAF, 2005: 9). Bu noktada, TÜSİAD bünyesinde bulunan ve uluslararası pazarlarda etkinlik gösteren büyük ölçekli sermaye grupları açısından yerel, bölgesel rekabet ve maliyet avantajı, esnek üretime dönük KOBİ etkinlikleri önem taşımaktadır. TOBB tarafından kurulan TEPAV, yönetsel düzeyde yeniden yapılan bölgesel kalkınma sürecinde, KOBİ’lerin (küçük ve orta boy işletmeler) AB fonları ve kamusal fonlardan daha fazla pay alabilmesi için çaba göstermektedir (TEPAV, 2007a).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle çalışmada, bilgi üretimini gerçekleştirme ve dolayısıyla toplumsal değişimin yönünü belirlemede giderek önemli hale gelen “düşünce fabrikaları” incelenmektedir. Özellikle 1990’lardan bu yana bu tarz yeni oluşumların sayılarının hızla çoğaldığı, yürüttükleri etkinliklerin (toplantılar, raporlar, kitaplar vs) alanının giderek genişlediği görülmektedir. Tüm bu oluşumla-

rın geleceğin inşasında belirleyici bir etkiye sahip olduğu gerçeğinden hareketle çalışma, bu gelişmelerin gerisindeki nedenleri sorgulamaktadır. Bu sorgulama, kapitalizmin değişen güncel dinamiklerinin incelenmesini ve dolayısıyla Türkiye’de kapitalizmin genel/yapısal özellikleri ile sınıfsal değişiminin analize dâhil edilmesini gerekli ve zorunlu kılmaktadır. Çalışmanın iki gerilimli alan üzerinden oluşması bir dizi zorluğu ortaya çıkarmaktadır. Kapitalizmin güncel olgularından biri olan düşünce fabrikalarının salt ampirik düzeyde incelenmesi, yapısal dinamiklerin düşünce fabrikaları üzerinde süreç içinde yarattığı etki ve değişimin ihmal edilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle çalışmada kapitalizmin yapısal dinamiklerinden yola çıkarak, ampirik bir olgu olan düşünce fabrikalarını değişen yapısal dinamiklerle etkileşim halinde açıklamak istiyoruz.²

Bu çerçevede çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, tarihsel süreçte düşünce fabrikaları kapitalizmin yapısal dinamikleriyle ilişkileri üzerinden anlatılmaktadır. İkinci bölüm ise günümüz düşünce fabrikalarından TEPAV örneğinin yine yapısal dinamiklerle etkileşimi üzerinden incelenmesine ayrılmıştır.

I. Düşünce Fabrikaları

Sermaye birikimi, kendi içinde farklı işlevlere sahip kesimler tarafından gerçekleştirilmektedir. Kapitalist sermaye birikim sürecinde sermayeyi oluşturan ve “fraksiyonlar” (Jessop, 2005: 153–188) olarak ifade edilen bu kesimler, birikimi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme çabası içindedir. Bu yönlendirmenin en önemli araçlarından biri bilgidir. Fraksiyonlar açısından bilgiye sahip olmak sadece birikimin değişen yapısal dinamiklerini anlamak değil, aynı zamanda bu yapısal sürece müdahale etmek açısından da önem taşımaktadır.

Sermaye birikim sürecinde yapısal dinamiklerin değişimi beraberinde fraksiyonların birikime yönelik çıkarlarında da değişime yol açmaktadır. 1980 sonrasında fraksiyonların çıkarlarındaki değişimi iki alanda izlemek mümkündür: İlk olarak, fraksiyonların kendi içinde biçimlenişi değişmektedir. Fraksiyonlar arasında artan rekabetle birlikte çatışma/uzlaşma yüklü bir süreç ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise fraksiyonların devletle kurduğu ilişkidir³. Bu dönemde fraksiyonların kendi çıkarlarını dile getirmede devletle kurdukları ilişki ön plana çıkmıştır. Sermaye fraksiyonları devletle kurdukları ilişkide, birikime yönelik çıkarlarını belirli talepler yoluyla ifade etmektedir. Bu talepler kısa vadeli projeler biçiminde düşünce fab-

2 Yazıda benimsediğimiz yöntemle ulaşımda, 1970’li yıllarda *New Left Review* dergisinde yayınlanan Miliband, Poulantzas tartışmaları ve sonrasında Laclau’nun bu tartışmaya katkısı bize yol göstermiştir. Bu tartışmaların ışığında ulaştığımız sonuçlar, Gören Thernborn’un 1978 yılında “yapısal-süreçsel analiz”e ilişkin yaptığı açıklamalarla birleştirilerek, yazının yönetsel zemini oluşturulmuştur. Thernborn ampirik görünümlere ilişkin çalışmanın, sermaye birikiminin yapısal birikimli sürecinin yeniden üretimindeki etkileri açısından incelenmesi gerekliliğini savunmuştur. Biz de bu yazıda kapitalizmin güncel bir görünümü olan düşünce fabrikalarının işlevlerini, bu kurumlarda yönetici/araştırmacı olarak çalışan elitler üzerinden değil, kapitalizmin yapısal gerekliliklerinin yeniden üretimine dönük bir biçimde ele almaya çalışıyoruz. Bu konudaki çalışmalar için bkz. Miliband (1983, 1973, 1969); Poulantzas (1975, 1969); Laclau (1977); Thernborn (1999); Ercan ve Tezcek (2006).

3 Devlet ve egemen sınıflar arasındaki ilişkilerin detaylı teorik analizi için bkz. Poulantzas (2004: 141–155).

rikaları tarafından biçimlendirilmekte ve toplumsal ilişkiler içine taşınmaktadır. Düşünce fabrikaları ve bu fabrikalarda çalışan araştırmacılar, fraksiyonların taleplerini biçimlendirirken aslında dönemsel olarak toplumsal ilişkileri de yönlendiren yaşamsal bilgiyi üretmektedir. Örtük ya da açık olarak toplumsal ilişkileri dönüştürmek kaygısındaki bu bilgi üretimi, aynı zamanda toplumdaki iktidar ilişkilerini de yeniden üretmektedir.

Türkiye’de kapitalizmin genel işleyiş özellikleri günümüze kadar geçerliliğini sürdürürken, 1960’lardan itibaren kapitalizmin yapısal belirleyenlerinde değişime dönük bir hareketlenme başlamıştır. 1980’lere gelindiğinde bu değişim süreci daha belirgin bir şekil almaya başlamıştır. Dolayısıyla, düşünce fabrikalarının bilgi üretimini üst-belirleyen yapısal birikim koşulları 1980’lerde *süreklilik içinde kırılmaya* uğrayarak değişim geçirmiştir (Ercan, 2004: 99). Bu bölümde düşünce fabrikalarının 1960’lı yıllardan itibaren birikim sürecinin yapısal gerekliliklerinden kaynaklanan sınıfsal taleplerini⁴ nasıl güncel yaşamın bilgisine dönüştürdükleri ve bu bilginin devletle karşılıklı etkileşim halinde nasıl toplumsal ilişkileri dönüştürme potansiyeli kazandığını inceleyeceğiz.

a) *Süreklilik İçinde Kırılmaya Doğru*

Türkiye’de kapitalizmin yapısal dinamikleri doğrultusunda toplumsal ilişkilerin maddi yeniden üretiminde ihtiyaç duyulan değişimin gelecekteki yönü düşünce fabrikaları tarafından öngörülmekte ve işaret edilmektedir. Nitekim 1960’lardan 1980’lere kadar gelişen süreçte düşünce fabrikaları 1980’lerden itibaren belirginleşmeye başlayacak olan küresel birikim dinamiklerini sınıfsal talepler doğrultusunda yeniden üretecek kısa erimli projeler oluşturmuştur. Burada 1960’larda aktif olarak etkinlik gösteren iki düşünce fabrikasını ele alıyoruz. Bu kurumlardan ilki, 1994 yılında yeni sermayedarların da katılımıyla TESEV haline dönüşen Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti’dir. Bu düşünce fabrikası, 1961 yılında işadamı Nejat Eczacıbaşı tarafından kurulmuştur. İKV ise, 1965 yılında o dönemin iki sermayedarı, İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanağaoğlu ve İstanbul Sanayi Odası Başkanı Fazıl Zobu tarafından kurulmuştur. 1960’lı yıllar Türkiye’de birikimin yapısal dinamiklerinin değişmeye başladığı bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte, birikimin yapısal dinamiklerinin taşıyıcısı olan sınıflar yeniden pozisyon almaya ve sermaye sınıfı içindeki fraksiyonlar da yavaş yavaş kristalize olmaya başlamıştır. Sermaye fraksiyonları yapısal dinamiklerin değişimi yönünde var olabilmek/değerlenebilmek için devletten çeşitli taleplerde bulunmuşlardır. Bu dönem aynı zamanda devletin planlama uygulamalarıyla, üretken sanayi sermayesinin 1950’lerden itibaren birikimin yapısal dinamiklerinin temel taşıyıcısı haline geldiği bir sürecin kilit noktasını oluşturmaktadır. Planlama çalışmalarını yürüten DPT’nin kuruluşunun gerisinde, uluslararası alanda üretken sermayenin

4 Kapitalizmin yapısal dinamiklerinden hareketle 1960’lı yıllarda Türkiye’de iç burjuvazinin oluşumuna ait bir çalışma için bkz. Ercan ve Tuna (2006).

uluslararasılaşma süreci ile yerel düzeyde yaşanan ticari sermayenin üretken sermayeye dönüşüm sürecinin uyumlu hale getirilmesi çabası yatmaktadır. Planlama çalışmaları ayrıca içe dönük birikim sürecinin devlet tarafından kurumsallaştırılması görevini de görmüştür (Akçay, 2004: 29).

Bu dönemde sermayelerin değerlendirilebilmek kaygısıyla devletten ne tür taleplerde bulunduğunu belirlemek için İKV ve Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti’nin çalışmalarını incelemek faydalı olacaktır. Bu inceleme sırasında özellikle bürokratlar, sermayedarlar ve akademisyenler arasında çatışma ve uzlaşmazlıklar olduğu görülmüştür⁵. Öte yandan, etkinlikleri (raporlar, konferanslar vs) temel olarak iki başlık altında sınıflandırmak mümkündür: İlki, birikimin yapısal gerekliliklerini yeniden üretme doğrultusunda hareket eden devletin uyguladığı ithal ikameci politikalara ilişkin raporlar; ikincisi ise belirli donanımsal büyüklüğe ulaşan iç burjuvazinin döviz biçiminde sermayeye duyduğu gereksinimi dillendiren raporlar, konferanslar.

Birikimin Yapısal Koşullarını Etkilemeye Dönük Talepler

Devletin uyguladığı ithal-ikameci sanayileşme politikalarına ilişkin olarak her iki düşünce fabrikası da “karma ekonomi” savunusu üzerinden hareket etmiştir. Bu düşünce fabrikalarının taleplerini dile getirdiği fraksiyonlar arasında donanımsal açıdan farklılıklar olsa da, henüz bu farklılıklar 1980 sonrası dönemdeki kadar açık değildir. Dolayısıyla tüm bu fraksiyonlar halen devletin birikimin yeniden üretimi yönündeki doğrudan müdahalelerine az ya da çok gereksinim duymaktadır.⁶ “Karma ekonomi” belirtilen doğrultuda fraksiyonların gereksinim duydukları donanımsal yetkinliğe ulaşmaları ve sermaye birikiminin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Nitekim Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti’nin 1966 yılında düzenlediği bir konferansta konuşan Nejat Eczacıbaşı şu fikirleri öne sürmektedir:

Demokratik düzeni Anayasayla tescil etmiş olan Türkiyemiz karma ekonomi sistemini kabul etmiş bulunmaktadır...Bugünkü toplumların sosyal yapısı ve ekonomilerin çapraşık düzeni devlet otoritesinin düzenleyici ve uyarıcı müdahalesini kaçınılmaz diye kabul etmektedir. Öte yandan, kuralları iyi tespit edilmiş bir ortam içerisinde özel teşebbüsün yaratıcı ve yapıcı gücünden faydalanmamak toplumların zararına olduğu görülmüştür (Eczacıbaşı, 1966).

5 Bürokratlar, akademisyenler ve iş adamları arasındaki uzlaşmazlıkların detaylı analizi başka bir çalışmanın konusu olacak nitelikte geniştir.

6 “Az ya da çok” ifadesinden kastımız, DPT’nin gümrük koruması, gelir/kurumlar vergisi indirimleri, yatırım indirimi, ithalden alınan vergiler v.b. tedbirleri kapsamına giren sektörler ve bu sektörlerde etkinlik gösteren çeşitli ölçekteki firmaların ihtiyaç duyduğu devlet desteğidir. Bu konu sermaye fraksiyonları arasındaki çelişki / uzlaşma yüklü bir süreci içermektedir. Sermaye fraksiyonları içerisinde, görece büyük ölçekte üretim yapan ve uluslararası piyasalarda etkinlik göstermeye başlayan fraksiyonlar (özellikle tekstil sanayindeki imalat işletmeleri) devletin ithal makine-teçhizat ve hammadde üzerindeki gümrük vergisinin kaldırmasını ve dışa açılarak döviz geliri elde edebilme koşullarını talep etmektedir. Diğer yandan, küçük / orta ölçekte ve yerel / bölgesel / ulusal pazarlarda etkinlik gösteren sermaye fraksiyonları devletin korumacılık politikalarının etkin bir biçimde devamını talep etmektedir.

Benzer bir görüş İKV İdare Heyeti Başkanı Behçet Osmanağaoğlu tarafından Mart 1969'da Harp Akademileri'nde yaptığı konuşmada dile getirilmiştir: “*Karma ekonomiyi kabul ettiğimize göre, kamu ve özel sektör arasında sıkı ve samimi işbirliği olmalıdır*” (İKV, 1969). İKV'nin bu konudaki diğer çalışmaları arasında seçilmiş ülkeler üzerinden planlama deneyimlerinin tarihsel olarak aktarıldığı raporlar da yer almaktadır. “Fransız Planlama Tecrübesi” (İKV, 1967a) ve “Pakistan Planlama Tecrübesi” (İKV, 1967b) raporlarında da dikkat çekici bir biçimde devlet-özel sektör işbirliğine, devletin müdahaleci değil gerekli miktarda düzenleyici oluşuna vurgu yapılmaktadır. Bu noktada sermayenin bütünsel olarak devletten talebi açıklığa kavuşmaktadır. Çeşitli sermaye fraksiyonları, farklı donanımları itibarıyla gerek duydukları doğrudan devlet müdahalesinin süreç içinde azalmasını ve döviz biçimindeki sermaye gereksiniminin karşılanması için süreç sonunda devletin ekonomiye müdahalesinin bir biçimde sona ermesini istemektedir.

İhracatla (Mekânsal Genişlemeyle) Gelebilecek Yeni Kâr/Birikim Olanaklarına Yönelik Talepler

1960'lı ve 1970'li yıllarda gerek İKV'nin gerekse Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin rapor ve konferanslarında tartışılan temel konu ekonominin dışa açılarak, gereksinim duyulan döviz gelirinin sağlanmasıdır. Her iki düşünce fabrikasının da bu konudaki ana talebi, ekonominin belirli sanayi dallarında hızlı bir şekilde ihracata ve döviz kazanımına yönelik düzenleme ve girişimlerin yapılmasıdır. İKV'nin 1972 yılında hazırladığı rapor, aynı zamanda ithal-ikameci süreçte devletten beklentilere de ışık tutmaktadır (İKV, 1972: 335-359). Sanayi sektörüne ilişkin olarak girdi şeklinde gereksinim duyulan makine ve teçhizat ithalatında, devletin aldığı gümrük vergileri ve etkin bir vergi iadesi sistemi oluşturulamamış olması temel eleştiri noktasıdır. Özellikle ihraç mallarının üretimi için gerekli olan makine ve teçhizatın ithalinin gümrük vergilerinden muaf tutulması önemle talep edilmektedir⁷. Devletin talep edilen bu tedbirlerle birlikte nihai amacın, Türkiye'nin tüm ödeme güçlüklerini de çözümleneceği belirtilen “ihracat artışı” olduğu ifade edilmektedir. Ancak devletin bu konudaki uygulamalarından endişe duyulmaktadır. Şöyle ki: “Türkiye ihrac yönetmelikleri bize otoritelerin ihracatı teşvikten ziyade engellemek arzusunda oldukları intibasını vermektedir” (İKV, 1972: 356).

Diğer yandan, rapor ithal-ikameci koruma tedbirleri altında büyük kârlar elde eden firmalara yönelik olarak farklı bir gelecek tablosu çizmektedir. Türkiye'de ihrac pazarlarına karşı umursamaz davranan ve aşırı kâr peşinde koşan birçok firma, devletin ithalattaki kota tahditleriyle oluşan bir iç pazara bağımlıdır. Ancak Türkiye'nin AET'ye giriş hedefi gerçekleştiğinde devletin kota koruması azalacak

7 Raporla devletin vergi uygulamasına karşı sanayicinin hakları şu sözlerle savunulmaktadır: “İnanmaktayız ki, malzemeler üzerindeki ithal vergilerinden Türk Hazinesine giden kazanca nazaran, ihraç olunan malların değerinden gelen döviz gelirleri daha büyük faydasıyla çok daha ağır basmaktadır. Eğer hafifletilmeyen vergi ödemeleri Türkiye'nin rekabet gücünü azaltmış ise, hakikatte döviz elde edilemeyebilir, böylece ihrac siparişi temin olunamayacaktır” (335).

tır. Kota korumaları öncelikle uluslararası rekabet edici sanayilerden kaldırılacağından, bu sanayilerdeki suni yüksek kârlar ortadan kalkacaktır. Raporda belirtilen açıklamalar İKV’nin dışa açık ekonomi politikalarının izlenerek döviz geliri elde edilmesine ilişkin görüşlerini ana hatlarıyla ifade etmektedir. Bu görüşler çok daha ilginç bir biçimde İKV’nin 1967 yılında düzenlediği bir seminerde tebliğ veren Osman Okyar tarafından şöyle belirtilmiştir:

Sanayimizi fiyat mekanizmasının ve rekabetin tesisine açmak, ilk bakışta, rahata almış birçoğumuz için korkutucu bir rüya gibidir. Denize atarken herkesin birden yüzmeyi öğreneceğini beklemek ve istemek hayaldir. İntibak edemeyenler, kaybolan ve boğulanlar olacaktır. Fakat yüzmeyi öğrenenler, intibakı başaranlar, disiplin altında ilerleyenler de muhakkak olacaktır... (İKV, 1967c: 378 – 379).

Memduh Yaşa tarafından dış ticaret ve döviz gelirleri üzerine hazırlanan bir çalışma ise Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti tarafından yayınlanmıştır (Yaşa, 1968). M. Yaşa burada DPT’nin sanayileşmeye dönük kalkınma planlarını eleştirmekte ve İkinci Beş Yıllık Plan döneminde sanayi mamulleri yönünde öngörülen değişimin, ekonomide sanayileşme yönünde temel bir bünye değişikliği yaratmadığını savunmaktadır. İhracatın kalkınma amacı doğrultusunda fonksiyonunu yerine getirebilmesi için sanayileşme politikalarının tekrar gözden geçirilmesini ve ithal ikamesine dayanan sanayi yerine ihracata dönük sanayiye öncelik verilmesini önermektedir.

Burada 1960’lardan 1980’lere uzanan süreçte iki düşünce fabrikasının etkinliklerini yapısal düzeydeki birikim dinamikleriyle etkileşim halinde ele almaya çalıştık. Tarihsel seyrin takibinde bir sonraki kısım, düşünce fabrikalarının 1980 sonrasında yapılanması ve etkinlikleri üzerinde yoğunlaşacaktır.

b) Süreklilik İçindeki Kırılma

1980’lere gelindiğinde artık Türkiye’de çeşitli sermaye fraksiyonları birikime dönük taleplerini toplumsal ilişkilerin geniş yelpazesi üzerinden ve *sembolik anlam dünyalarına yönelik çeşitli kodlar* (Ercan, 2007: 69) altında yeniden üretme gücüne ulaşmıştır. İşadamlarının imaj değişikliğinden (kötü patron dan hayırsever işadamlarına), işçi sınıfının bastırılmasıyla yok olan toplumsal muhalefete ve medyayı sahiplenen işadamlarının iç tüketimi ve ihracatı teşvik etmek amacıyla, “genel yarar” adına yaptığı hayırseverlik reklâmlarına kadar günlük yaşamın her alanında sermayenin tahakkümünü izlemek mümkündür.⁸ Bu güncel tahakkümün arka planında, 1980 sonrasında sermaye fraksiyonları ve bireysel sermayeler için dünya çapında birikimin olanaklarının daraldığını, artan rekabetle birlikte risk ve belirsizliklerin, sermaye fraksiyonlarının var oluşlarına yönelik uzun vadeli gelecek planlarının engellenecek şekilde muazzam boyutlara ulaştığını belirtmek önemlidir.

8 Bu konudaki özgün bir çalışma için bkz. Bali (2002).

Sermaye birikiminin küresel ölçekte hareket ettiği bu dönemde, farklı donanımlara sahip sermaye fraksiyonları arasında var olma ve değerlendirilmeye dönük rekabetin boyutları sürekli olarak artmaktadır. Bu fraksiyonlar donanım düzeylerinin farklılığına rağmen çoğu kez aynı sektörlerde etkinlikte bulunmakta ve benzer pazarlara dönük olarak kâr arayışına girmektedir.⁹ Özellikle ulusal ve uluslararası piyasalarda görece büyük ölçekte etkinlik gösteren yabancı sermaye fraksiyonlarının kâr arayışlarını da dikkate aldığımızda rekabet düzeyi daha da yükselmektedir. Böylesine karmaşık bir rekabet ortamında işletmeler pazarlama kanalları, hammadde temini, rakip işletmelerin davranışları, istihdam koşulları, pazar koşulları, çevrecilik lobileri, devletin/devletlerin ekonomik/siyasi tavırları, v.b. unsurlardan oluşan çok değişkenli bir matrisin ortasında kalarak risk ve belirsizlikle mücadele etmek durumundadır.

Bilgi Üretiminin Piyasalaşması ve Kurumsallaşması

Sermaye fraksiyonları böylesine muazzam bir rekabetin getirdiği risk ve belirsizlikleri en aza indirebilmek ve uzun erimli değerlendirme koşullarını garanti altına alabilmek için devlet başta olmak üzere toplumsal yaşamın her alanına müdahale etmek gereğini duymaktadır. Devlet bu müdahalede önemli bir yer tutmaktadır. Sermaye fraksiyonlarından gelen talepler doğrultusunda devlet, hem bir özne olarak değişmekte hem de değişimin gerçekleşmesinde önemli bir role sahip olmaktadır. Devlet, fraksiyonlardan gelen talepleri kendi var oluşunu da değiştirerek topluma sunmaktadır.

Sermaye fraksiyonlarının bu geniş kapsamlı müdahalesinin önde gelen araçlarından biri de düşünce fabrikalarıdır. İşadamları, bürokratlar ve/veya akademisyenler tarafından kurulan düşünce fabrikaları, farklı sermaye fraksiyonlarının uzun erimli değerlendirme şartlarına yönelik kısa erimli projeler hazırlamakta ve sermaye fraksiyonları bu projelerle devletin birikimin koşullarını yeniden üretme işlevine müdahalede bulunmaya çalışmaktadır. Bu tür bir müdahale, ilişkisel bir alan olan devleti de kapsayacak şekilde toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etme eğilimi içindedir. Düşünce fabrikaları bu genel işlevlerinin yanı sıra fraksiyonlarla kurdukları ilişki biçimi, ürettikleri bilginin içeriği, fon kaynakları ve istihdam ettikleri araştırma personelinin özellikleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Nitekim 1980 sonrasında etkinlik gösteren düşünce fabrikalarının çeşitliliği, 1980 öncesi dönemdeki düşünce fabrikalarının etkinlik biçimlerine oranla farklı bir eğilimi işaret etmektedir. Bu eğilim şudur: 1980 sonrasında artık düşünce fabrikalarının ürettiği bilgi tam anlamıyla piyasalaşma yönünde ilerlemektedir.

Niteliksel bir değişime uğrayan bilgi, piyasada alınıp satılmakta yani piyasa sürecine dâhil olmaktadır. Bilgi artık değişim değerine sahip bir meta haline gelmiştir. Örneğin; TOBB Avrupa Birliği ve Türkiye'deki KOBİ'lerin desteklenme politi-

⁹ Örneğin; TOBB, TÜSİAD, MÜSİAD ve ASKON bünyesindeki işletmelerin etkinlik alanları, ölçükleri v.b. hakkında bilgi almak için bkz. www.tobb.org.tr, www.tusiad.org.tr, www.askon.org.tr, www.musiad.org.tr

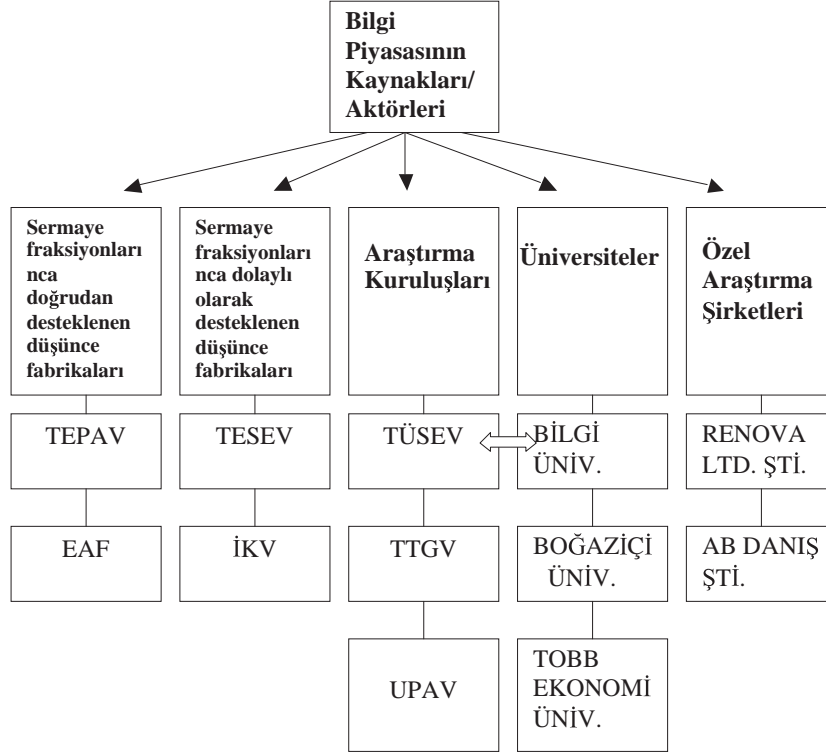
kalarını karşılaştıran teknik bir raporu İKV’den talep etmiştir (İKV, 2005). Diğer taraftan yine TOBB, TEPAV’dan AB’ye giriş sürecinde özellikle KOBİ’lerin donanım, birikim ve rekabet düzeyini arttıracak yöndeki olası sanayi ve rekabet politikalarına ilişkin bir rapor talep etmiştir (TEPAV, 2005a). Bu raporda, devletin uygulamaya koyacağı olası bir sanayi ve rekabet politikası içinde özel ve ayrıcalıklı muamelenin gerekliliği ve uygulaması tartışılmıştır. Bu rapor ayrıca bürokrat kökenli akademisyen olan TEPAV direktörü Güven Sak tarafından çeşitli düzeydeki devlet bürokratlarının, işadamlarının ve yabancı siyasi / ekonomik resmi temsilcilerin katıldığı Birleşmiş Milletler’e bağlı Ticaret ve Kalkınma Konferansı’nda sunulmuştur. Dolayısıyla TOBB için TEPAV, İKV’den farklı olarak, bünyesindeki bürokrat kökenli araştırmacıların oluşturduğu örtük kamusal temsiliyet ve bilgi birikimiyle birlikte doğrudan devlet ve siyasi otorite üzerinde etkide bulunabilmenin özel bir aracıdır. Diğer yandan, İKV bünyesinde çalışmış araştırmacılardan Şebnem Karauçak ve Mithat Can Baydarol’un, kurdukları “EuroHorizons” adlı özel danışmanlık şirketi, çeşitli büyüklükteki bireysel sermayelere Avrupa Birliği sınırları içinde etkinlik göstermeleri konusunda teknik bilgi sağlamakta ve gerekli lobicilik etkinliklerini yürütmektedir.¹⁰

Düşünce fabrikalarının ürettiği bilginin piyasalaşması yönündeki en önemli gösterge, bu kurumların finansman kaynaklarını oluşturan sermaye fraksiyonlarıdır¹¹. Finansman kaynakları açısından bakıldığında, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, bilgi piyasası şu şekilde sınıflandırılabilir: İKV ve TESEV 1980 öncesindeki çizgisini genel olarak korumakta ve uluslararası pazar yönelimli sermaye fraksiyonları (TOBB, TÜSİAD, MÜSİAD, v.b. temsilinde) tarafından desteklenmektedir. Ancak bu genel çizginin dışında, 1980 sonrasında bu düşünce fabrikalarında çalışan bazı araştırmacılar kendi özel araştırma şirketlerini kurmuştur. TEPAV ve EAF gibi düşünce fabrikaları ise TOBB ve TÜSİAD’ın kurduğu ve finanse ettiği düşünce fabrikalarıdır. “Vakıf” statüsü altında kurulan düşünce fabrikaları ise genellikle yurtdışındaki sermaye fraksiyonlarıyla ilişkili vakıflar tarafından finanse edilen projeler hazırlamaktadır. Üniversitelerin de bilgi üretimindeki piyasalaşmaya uygun olarak dönüştüğü görülmektedir. Nitekim bazı kamu üniversiteleri yurtiçi ve yurtdışında etkinlik gösteren vakıfların finanse ettiği projeleri gerçekleştirirken, özel üniversiteler doğrudan kurucu unsuru olan sermaye fraksiyonunun talepleri doğrultusunda teknik bilgi üretmektedir.

10 İKV’de 1982 – 1993 yılları arasında uzman olarak çalışan ve çeşitli sektörlerle ilişkin teknik raporlar hazırlayan Dr. Ömer Bolat, daha sonra MÜSİAD Genel Sekreterliği’ne getirilmiştir. Ömer Bolat halen MÜSİAD Genel Başkanı olarak görev yapmaktadır. Bu tür bir kişisel gelişim çizgisinin arkasında yatan yapısal nedenlere bakıldığında, 1990 yılında kurulan MÜSİAD’ın muhafazakâr ve milliyetçi bir sembolik söylemin örtüsü altında ASKON’dan farklı olarak bünyesinde genellikle büyük ölçekli işletmelerin yer aldığı ve bu bireysel sermayelerin uluslararası pazar alanına yönelmek kaygısı içinde oldukları görülmektedir. MÜSİAD bu bağlamda ihtiyaç duyduğu teknik bilgilerin temini açısından İKV ile yakın ilişki içerisinde olmuştur.

11 Yurtdışındaki düşünce fabrikalarının (*think tanks*) finansman kaynaklarına ilişkin örnek medya / akademik araştırmalar için bkz: Norington (11 Ağustos 2003, 12 Ağustos 2003); Murray ve Pacheco (2000); Money (2005); Denham ve Garnett (2006).

Bütünsel olarak ifade etmeye çalıştığımız ve finansman kaynağı olan sermaye fraksiyonları temelinde sınıflandırdığımız bilgi piyasasının aktörlerine ilişkin tablo aşağıda görülmektedir. Bu tablonun hemen sonrasında, belirtilen düşünce fabrikalarına ait bazı genel özellikleri (ilişkide oldukları fraksiyon(lar), kurucu ve araştırma kadroları, hazırladıkları projeler ve fon kaynakları) açıklamaya çalışacağız.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Türkiye’de bilgi piyasasının aktörlerini beş ayrı bölümde incelemek mümkündür:

Sermaye Fraksiyonlarının Doğrudan Desteklediği Düşünce Fabrikaları

Bu grupta, sermayenin farklı fraksiyonları tarafından doğrudan desteklenen düşünce fabrikaları bulunmaktadır. TEPAV ulusal, bölgesel ve uluslararası pazarlara dönük etkinlik gösteren KOBİ’lerin bir araya toplandığı TOBB tarafından kurulmuştur. Bir sonraki bölümde detaylı olarak inceleyeceğimiz üzere TEPAV bu sermaye fraksiyonuna küresel rekabetle başa çıkabilmek, risk ve belirsizliklerden mümkün olduğunca korunmak ve dünyanın çeşitli bölgelerinde (AB, Ortadoğu, Kıbrıs, Kuzey Irak v.b.) yeni kâr olanakları sağlamak amacıyla kısa erimli toplumsal stratejiler üreten bir düşünce fabrikası niteliğindedir.

EAF, TÜSİAD ve Koç Üniversitesi işbirliği ile kurulmuş, uluslararası piyasalara dönük hareket eden ve büyük ölçekli firmaların oluşturduğu fraksiyon adına pro-

jeler üreten düşünce fabrikasıdır. Genel Kurul ve Yönetim Kurulu bünyesinde eski bir bürokrat olan Faik Öztrak, Koç Üniversitesi başkanı Atilla Aşkar ve bazı TÜSİAD üyeleri bulunmaktadır. EAF’in projelerinden en önemlisi, bu fraksiyonun küresel rekabette gereksinim duyduğu politikaların devlet ve devlet-dışı mekanizmalarla hayata geçirilmesine yöneliktir. Bu bağlamda AB’ye katılım sürecinde ortaya çıkacak rekabet problemleri, risk ve belirsizlikler, uluslararası rekabetin dayattığı teknolojik yenilikler ve işgücü eğitim politikaları önem taşımaktadır.

Her iki düşünce fabrikasının da bağlı olduğu fraksiyonlar nedeniyle devletten talepleri farklılaşmaktadır. TEPAV KOBİ’lerin uluslararası rekabetten korunması için ulusal bir sanayi politikası ve devlet eşgüdümü istemektedir. EAF ise bağlı olduğu fraksiyonun uluslararası piyasalarda kârı arttırma ve değerlendirme kaygıları nedeniyle işgücü üzerinde baskı kuracak türde eğitim ve teknoloji politikası taleplerinde bulunmaktadır.

Sermaye Fraksiyonlarının Dolaylı Olarak Desteklediği Düşünce Fabrikaları

İkinci grupta, genel olarak ulusal ve uluslararası piyasalara dönük olarak etkinlik gösteren küçük, orta ve büyük ölçekteki firmaların oluşturduğu birden çok sermaye fraksiyonu (TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD temsilinde) tarafından dolaylı olarak desteklenen İKV ve TESEV bulunmaktadır. İKV’nin kurucu üyeleri ve yönetim kurulu üyeleri arasında İstanbul Sanayi ve İstanbul Ticaret Odası ile MÜSİAD temsilcisi, Koç Holding ve Kale grubu temsilcileri bulunmaktadır. İKV’nin temel amacı AB’ye giriş süreci içinde ortaya çıkabilecek fırsatlar, belirsizlik ve riskleri teknik düzeyde incelemek ve fraksiyonları gerekli şekillerde yönlendirmektir.

TESEV ise 1961 yılında Nejat Eczacıbaşı tarafından kurulmuştur. 1990’lı yıllara kadar “Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti” adı altında etkinlik göstermiştir. Halen TESEV’in kurucu üyeleri arasında ve yönetim kurulunda İshak Alaton ve Can Paker gibi iş adamlarının yanı sıra Gündüz Aktan, Hasan Şükrü Binay, Kemal Derviş, Gazi Erçel ve Mete Sayıcı gibi bürokratlar bulunmaktadır. TESEV’in demokratikleşme, iyi yönetim, dış politika ve uluslararası ilişkiler başlıkları altında proje ve raporları bulunmaktadır. Bu raporlarda yer alan “toplumsal iyi, toplumsal ilerleme, modernleşme, demokratikleşme” gibi kavramların aslında toplumsal sınıf temsilcilerinin öznel anlam dünyalarını etkilemeye dönük işlev gördüğünü savunuyoruz. Bu etkileşim sayesinde TESEV, uluslararası piyasalara dönük etkinlik gösteren sermaye fraksiyonlarının (TÜSİAD, TOBB temsilinde) çıkarlarını toplumun çıkarları şeklinde sunmakta ve dolayısıyla toplumsal ilişkileri bu fraksiyonların talepleri üzerinden şekillendirmeye çalışmaktadır.¹² Diğer yandan sermaye fraksiyonları tarafından dolaylı olarak desteklenen bu düşünce fabrikasının varlığı ve çalışmaları bize sermayelerin ayakta kalabilmek, rekabet avantajı sağlamak için sadece ekonomik değil ama toplumsal ilişkiler alanını da dönüştürmek zorunda olduklarını göstermektedir.

12. TESEV’in işadamları tarafından kuruluş amaçlarına yönelik bir açılım için bkz. Bali (2002: 89–91).

Araştırma Kuruluşları

Üçüncü grupta, genel olarak vakıf şeklinde örgütlenmiş düşünce fabrikaları yer almaktadır. Bu düşünce fabrikaları hazırladıkları projeler karşılığında çeşitli yabancı sermaye fraksiyonlarından fon sağlayan yabancı vakıflardan fon desteği görmektedir. Her üç kurumun da kurucu üyeleri ve yönetim kurulu üyeleri arasında çeşitli sermaye fraksiyonlarının temsilcileri yanında Zeki Baloğlu, Ekrem Ceyhun, Feridun Bilgin, Yavuz Ege, Aydın Karaöz, Kemal Madenoğlu, Zeynep Arat, A. Hamit Cemiloğlu gibi eski bürokratlar bulunmaktadır.

TÜSEV'in temel amacı, vakıf ve dernek şeklinde örgütlenen sermaye fraksiyonlarının para biçimindeki artan sermaye gereksinimlerine çözüm bulmak ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini sağlamaktır. Vakfın projeleri ve bu projelerin sponsorları dikkat çekicidir. Şöyle ki: Türkiye'ye yönelik olarak yapılan Sivil Toplum Endeksi Projesi, ABD menşeli vakıflar tarafından; Türk Tekstil Sektörü'nde İstihdam ve İşçi Hakları Projesi, Levi Strauss Vakfı tarafından; Sivil Toplum ve Devlet İşbirliği Projesi, Avrupa Birliği tarafından; Türkiye'de Hayırseverlik, Vatandaşlık, Vakıflar ve Sosyal Adalet Projesi ise Ford Vakfı tarafından desteklenen projeler arasındadır.

TTGV ise devletin çeşitli kurumları, TÜSİAD ve yabancı sermaye fraksiyonları arasında teknolojik yenilikler dolayımında ilişki sağlamaya çalışmaktadır. İleri teknoloji ve verimlilik artışı aynı zamanda nispi artı değerın yükselmesine ve belirtilen fraksiyonların değerklenme koşullarının iyileşmesine yol açmaktadır. Kurum çevre dostu, sürdürülebilir gelişme ya da ozon tabakasını inceltici maddelerin giderilmesine yönelik çeşitli projeleri desteklemektedir. Bu tür destekler bir yandan yabancı sermayelerin (AB, Dünya Bankası, UNDP v.b. temsilinde) Türkiye coğrafi mekânında yatırım/birikim imkânlarını artırmaktadır. Diğer yandan uluslararası pazarlara yönelen ve büyük ölçekte üretim yapan iç burjuvazi fraksiyonunun kâr artış beklentileri, projeler sonunda ortaya çıkan teknolojik gelişmelerle desteklenmektedir. Vakfın bazı projeleri ve bu projelerin sponsorları şunlardır: İşletmelere endüstriyel teknoloji ve risk sermayesi girişimi için kaynak sağlama projesinin sponsoru Dünya Bankası'dır. Sürdürülebilir Gelişme için Çevre Dostu Teknoloji (Eko-inovasyon) Projesi'nin sponsoru UNDP'dir. Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Giderilmesi (OTİM) Projesi'nin sponsoru UNİDO (Birleşmiş Milletler Sanayi Ve Kalkınma Teşkilatı)'dır. Endüstriyel Teknoloji Projesi'nin sponsoru Dünya Bankası'dır.

UPAV'ın yönetim kurulunda Dış Ticaret Müsteşarlığı ve DPT'de görev yapmış A.Yavuz Ege, Dış İşleri Bakanlığı, DPT ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nda görev yapmış Hüsamettin Nebioğlu, DPT ve Çevre Bakanlığı'nda görev yapmış Zeynep Arat gibi bürokratlar bulunmaktadır. Vakıf AB fonlarına yönelik etkinliklerde bulunmaktadır. Avrupa Bilgi Köprüleri Projesi kapsamındaki Türkiye enerji politikalarının AB enerji politikalarına uyumlu hale getirilmesi konusundaki araştırmanın ortakları Avrupa'daki bazı üniversiteler, Macar Enerji Bürosu, Finlandiyalı bir araştırma kuruluşu ve ODTÜ (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)'dür.

Üniversiteler

Dördüncü grupta hemen hemen tüm üniversiteler yer almaktadır. Ancak özellikle Bilgi, TOBB-ETÜ ve Boğaziçi üniversiteleri öne çıkmaktadır. Bu yazıda çalışma alanımızı genel olarak düşünce fabrikaları çerçevesiyle sınırladığımız için özel olarak üniversitelerin birikime yönelik yeniden üretim işlevleri hakkında yapılacak bir araştırma başka bir çalışmanın konusu olabilir. Bununla birlikte, üniversitelerin farklı sermaye fraksiyonlarıyla çeşitli düzeylerdeki ilişkilerine dikkat çekmek istiyoruz. Bu bağlamda öncelikle, TOBB tarafından kurulan TOBB-ETÜ’nün işlevi önem taşımaktadır. Zira bu üniversitenin KOBİ’lere bilimsel ve teknolojik alanda destek sağlaması beklenmektedir. Rıfat Hisarcıklıoğlu’nun sözleriyle:

Biz, KOBİ’lerimizin kuvvetlenmesi için yapılması gerekenleri, gerek TOBB’da, gerekse de TOBB-ETÜ ve TEPAV’da araştırıyoruz; somut politika önerileri ve projeler haline getiriyoruz ve hem kamu hem de özel sektördeki karar alıcı mercilerle paylaşıyoruz (TOBB, 2007).

Diğer iki üniversiteden, Bilgi üniversitesi özel girişimin bir ürünü iken Boğaziçi üniversitesi halen devlet üniversitesidir. Bu iki üniversite bünyesinde farklı adlarla kurulan ama “sivil toplum”un “ortak çıkarlarına” hizmet ettiği vurgulanan projelerin aslında TESEV’in çalışmalarına benzer işlevler gördüğünü düşünüyoruz. Dolayısıyla bu projeler, fon sahipleri olan uluslararası piyasalara dönük, büyük ölçekli firmaların oluşturduğu fraksiyon (TÜSİAD temsilinde) ya da yabancı sermaye fraksiyonlarının risk ve belirsizlikten kurtulma, rekabet üstünlüğü sağlama ya da yeni yatırım/birikim mekanları bulma çabalarına hizmet etmektedir. Her iki üniversite biriminin projeleri ve bu projelerin sponsorlarını incelersek: Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Araştırma ve Eğitim Birimi’nde yürütülen Anadolu ve İstanbul’da STK eğitimi, STK veritabanı ve kitaplığı oluşturma projelerinin sponsorları Açık Toplum Enstitüsü, Heinrich Böll Vakfı, ACT Hollanda ve İngiltere Büyükelçiliği’dir. Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları Projesi’nin sponsoru Heinrich Böll Vakfı’dır. Türkiye’de Sivil Toplum Endeksi Projesi’nin sponsoru Açık Toplum Enstitüsü ve Heinrich Böll Vakfı’dır.

Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu’nda yürütülen Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar Projesi’nin sponsoru TESEV’dir. Türkiye’nin Kamu Sosyal Koruma Harcamalarının Karşılaştırmalı Mali Analizi Projesi’nin sponsoru Açık Toplum Enstitüsü’dür. Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler ve Türkiye’de Sendikaların Değişen Rolü Projesi’nin sponsoru Friedrich Ebert Vakfı’dır. Türkiye’de Sosyal Politika: Mevcut Kurumlar ve Politikalar, Yeni Eğilimler Projesi’nin sponsoru Orient Enstitüsü’dür. Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Projesi’nin sponsoru Avrupa Komisyonu Çalışma ve Sosyal İşler Dairesi ve Türkiye Çalışma Bakanlığı’dır.

Araştırma ve Danışmanlık Şirketleri

Beşinci ve son grupta özel araştırma ve danışmanlık şirketleri şeklindeki düşünce fabrikaları yer almaktadır. Bu şirketlerin kurucu ve ortakları çeşitli devlet dairelerinde (DPT, Çevre Bakanlığı, Merkez Bankası, v.b.) ya da İKV, TESEV gibi düşünce fabrikalarında çalışma ve eğitim deneyimleri olan girişimcilerdir. Elde ettikleri bürokratik/teknik, profesyonel bilgi birikimini yerli ve yabancı bireysel sermayelerin yatırım/birikim, rekabet, risk ve belirsizlik sorunlarını çözmekte kullanmakta ve bu bilgi birikimini pazarlamaktadır.

Toparlayacak olursak bu kısımda, 1980 sonrasında Türkiye’de değişen yapısal dinamikler doğrultusunda düşünce fabrikalarının işlevlerini ve düşünce fabrikalarının ürettiği bilginin piyasalaşması olgusunu örneklerle ifade etmeye çalıştık. Son bölümde ise, 1980 sonrasında yapısal dönüşümün düşünce fabrikalarının işleyişini nasıl biçimlendirdiği sorusuna daha açık bir yanıt verebilmek amacıyla, TEPAV’nın içsel yapısı ve etkinliklerini inceleyeceğiz.

II. 1980 Sonrasında Bilgi Üretiminin Kurumsal Odaklarından Biri: TEPAV

2004 yılında etkinliğe geçen ve halen etkinliklerini Ankara’da sürdüren TEPAV, TOBB tarafından kurulmuştur. 2000’li yıllarda yukarıda da ifade ettiğimiz gibi birçok düşünce fabrikası bulunmaktadır. TOBB bu kuruluşlarla çeşitli düzeylerde ilişki halindedir. TOBB hem kendi bünyesindeki çalışmalarıyla hem de İKV gibi düşünce fabrikalarının bilgi üretimi yoluyla birikime dönük taleplerini ifade etmektedir. Buna rağmen TOBB’un neden TEPAV gibi bir düşünce fabrikasını kurduğu sorusuna cevap vermek TEPAV’ın var oluşu açısından önem taşımaktadır.

Öncelikle TOBB’un belirli bir sermaye fraksiyonunu yani iş dünyasının belirli bir kesimini temsil eden bir özel sektör kuruluşu olduğunu belirtmek gereklidir. TOBB’un üyeleri Türkiye’nin çeşitli kentlerinde kurulmuş olan Sanayi ve Ticaret Odaları ve bu odalara kayıtlı olan işadamlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla TOBB’un toplumsal görüş açısı ve iktidara yönelik temsil yeteneği bu özel alanla sınırlıdır. Diğer yandan daha önce kısaca değindiğimiz gibi, İKV ile TOBB ilişkisi belirli bir toplumsal alanı içermektedir. İKV, kurucuları arasında yer alan ve finansal gereksinimlerinin önemli bir bölümünü karşılayan TOBB’un uluslararası piyasalara dönük taleplerini AB çalışmaları üzerinden ve genel olarak teknik düzeyde karşılayabilmektedir. TOBB temsilindeki sermaye fraksiyonunun küresel birikim sürecinde, önündeki risk ve belirsizlikleri ve dolayısıyla rekabetin tehlikelerini bertaraf edebilmesi ve buna yönelik olarak talepleri üzerinden birikimi yönlendirmesi gerekliliğini daha önce vurgulamıştık. İşte bu aşamada, TOBB’un taleplerini birikimin genel koşullarıyla etkileşim içine sokacak yegâne ilişkisel alan devlettir. Dolayısıyla TOBB’un, birikimin yapısal dinamiklerinin genel anlamda yeniden üretimi işlevini üstlenen Türkiye devleti ve yabancı devletlerle bürokratik düzeyde ilişkiler kurması gereklidir.

Bu çerçeveden bakıldığında, TEPAV’ın TOBB’un birikim ve değerlendirilmeye

dönük taleplerini devlet düzeyinde oluşturmak ve temsil etmek yönündeki işlevi önem taşımaktadır. TEPAV’ın bu yöndeki işlevlerini detaylı olarak analiz edebilmek için öncelikle bu düşünce fabrikasının kurucu unsurlarını kısaca inceleyeceğiz. Bu kurucu unsurlar yani TEPAV’ın içyapısı, bize aynı zamanda TOBB’un devletle kurduğu ilişkinin taşıyıcılarını ve bu taşıyıcı öznelerin etki alanlarını gösterecektir. TEPAV’ın kurucu unsurlarını ikiye ayırmak mümkündür:

TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği)

KOBİ’ler olarak bilinen, bölgesel ve uluslararası pazara dönük olarak hareket eden, ölçek bazında küçük ve orta donanımda etkinlik gösteren ve görece çeşitli sanayi, tarım ve hizmetler sektörlerinde yer alan sermaye fraksiyonunun temsilcisi olan özel sektör kuruluşudur. Bu temsilin sınırları fraksiyonun birikim sürecini karşılıklı etkilemeye dönük gereksinim ve istekleriyle belirlenmiştir. Bu tür bir etkileşimin somut unsurları sadece devlet ve bürokrasi değil aynı zamanda toplumdaki farklı sınıf aidiyetine sahip öznelerin kısa erimdeki öznel anlam dünyalarının toplamı olan kamuoyundan oluşmaktadır.

TEPAV’da İstihdam Edilen Kişiler

Güven Sak, Hasan Ersel, Fatih Özatay ve Gündüz Aktan’ın aralarında bulunduğu yönetim kadrosuna ilişkin ortak özellikler ise şunlardır:

- a. TEPAV’da görev alan bu insanlar üniversitelerin verdiği çeşitli statülerden faydalanmaktadırlar,
- b. Medyada etkin konumlara sahiptirler,
- c. Çeşitli devlet kurumlarında belirli sürelerle görev yapmış olup halen devlet kurumlarıyla iletişim halindedirler.

Görüldüğü gibi, TEPAV’ın kurucu ve araştırmacı kadrosu temel olarak devletin çeşitli kuruluşlarında bürokratik deneyimi olan kişilerden oluşmaktadır. Bu araştırma grubunun devletin çeşitli kurum ve özneleriyle ilişkileri süreklilik arz etmektedir. Bunun yanı sıra bu grubun medya ile ilişkisi de dikkati çekmektedir. Belirtilen kişiler çeşitli medya organlarında fikir tartışmalarına girmekte ve yazılar yazmaktadır. Bu tür etkinliklerin TEPAV üzerinden TOBB’la ilişkisini kurmak istediğimizde, şu sonuç ortaya çıkmaktadır: TOBB’un talepleri doğrultusunda TEPAV tarafından şekillendirilen düşünceler / raporlar, ilişkisel bir alan olan devlet üzerinde etki/dönüşüm gerçekleştirebilmek için, nesnel anlamda sınıfsal aidiyetler taşıyan öznelerin oluşturduğu kamuoyunu da etki alanı içine almak zorundadır. Dolayısıyla bu fikirleri üreten araştırma grubu, medya yoluyla çeşitli toplumsal kesimlere ulaşma eğilimi içindedir.¹³

İkinci ve son olarak, TEPAV’ın hazırladığı raporların kısaca konu ve içeriklerini ele alacağız. Bu tür bir ele alışın temel amacı, TOBB temsilindeki sermaye frak-

13 Güven Sak, Hasan Ersel, Gündüz Aktan ve Fatih Özatay’ın gazete yazıları için bkz. www.radikal.com.tr ve www.refransgazetesi.com

siyonunun birikime dönük taleplerini ve bu taleplerin TEPAV tarafından nasıl projelendirildiğini açıklıkla gösterebilmektir.

Rekabet, Risk ve Belirsizlik Öngörülerine Dayalı Görüş ve Projeler

TEPAV direktörü Güven Sak, TEPAV'ın TOBB'la ilişkisini belirlerken uluslararası rekabet politikalarının, şirketlerin bu rekabete intibakının, kamunun rekabete destekleyici şekilde dönüşümünün, devlet yardımlarının, AB sürecinin, yerel girişimlerin önemini vurgulamaktadır. Sak TEPAV'ın temel görevlerini şu şekilde sıralamaktadır (TEPAV, 2005b/c):

- a. TOBB'a *hükümetle politika diyalogu* için araçlar sağlamak,
- b. Bölgesel entegrasyona yönelik olarak Odalarla birlikte işbirliği projeleri hazırlamak,
- c. KOBİ'lerin kamusal ve uluslararası fonlara daha kolay ulaşabilmesini sağlamak,
- d. Bölgesel Kalkınma Ajansları içinde yerel aktörlerin (sermaye grupları) etkinlik kazanmasını sağlamak

Görüldüğü üzere Güven Sak çeşitli sunum ve konuşma metinlerinde TEPAV'ın TOBB açısından küresel rekabetin yarattığı *risk ve belirsizlikleri azaltmadaki* rolünü vurgulamıştır. Ancak bu rolü belirgin ve farklı kılan temel unsur, TEPAV'ın devlet düzeyinde kurduğu ilişkiler ağıdır. Bu doğrultuda, TEPAV'ın risk ve belirsizlik öngörülerini üzerinden hazırladığı örnek projelerden biri şudur:

AB Projesi

Gelecekte Türkiye'nin AB'ne üye olması durumunda, görece büyük ölçekte ve uluslararası piyasalarda etkinlik gösteren yabancı sermayelerle karşılaşacak olan KOBİ'ler ciddi bir rekabet, risk ve belirsizlik ortamına girecektir. Türkiye'nin Birlik'e fiili girişine kadar geçecek süreçte TEPAV, hem Türkiye Cumhuriyeti hem de AB kurumlarıyla etkileşim içine girerek bu olumsuzlukları azaltma yönünde etkinlik göstermektedir. 2005 tarihli AB'ye üyelik sürecine ilişkin raporda şunlar belirtilmektedir:

Türkiye ekonomisi Gümrük Birliği (1996) ile AB ekonomisi ile ticari yönden bütünleşme yolunda önemli bir adım atmıştır...Bunun sonucu olarak önümüzdeki dönemde ticaretten rekabete, çevreden eğitime birçok alanda hukuki düzenlemeler ve politikalarda önemli değişikliklere gidilecektir... Bu değişim süreci, ülkemizin karşısına yeni fırsatlar ve riskler getirecektir... Söz konusu fırsatların değerlendirilebilmesi ve ortaya çıkacak risklerin doğru yönetilebilmesi için AB'yle bütünleşmenin Türkiye ekonomisine etkilerini çok iyi analiz etmek gerekmektedir (TEPAV, 2005d).

Mekânsal Genişlemeyle Gelebilecek Yeni Kâr / Birikim Fırsatlarına Yönelik Projeler

Mekânsal genişleme, gerek yurtiçinde kapitalist birikim biçimlerine henüz tam olarak açılmamış bölgeler hem de yurtdışı coğrafi alanlarda, TOBB temsilindeki

sermaye fraksiyonu için yeni pazar alanları ve üretim maliyetlerindeki düşüşü ifade etmektedir. Bu sayede fraksiyonu oluşturan bireysel sermayeler değerlendirilebilir ve dolayısıyla yeni kâr sağlama olanaklarına kavuşacaktır. Bu genel talebe yönelik örnek projeler şunlardır:

Bölgesel Kalkınma Projesi

TEPAV’ın bölgesel kalkınmaya yönelik olarak yaptığı çalışmaların amacı kısaca şu şekilde ifade edilmektedir:

Bölgesel kalkınma geçmişte olduğu gibi merkezi hükûmetin müdahalesine dayalı yukarıdan aşağıya bir yaklaşım yerine artık bölgesel, yerel, ulusal ve hatta uluslararası aktörlerin katılımıyla gerçekleştirilecek bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Yeni yönetim mekanizmaları ve kalkınmanın yeni dinamikleri bölgesel kalkınmanın tanımını, stratejilerini, müdahale biçimlerini, aktörlerini, örgütlerini ve kurumsal yapılarını değiştirmektedir...TEPAV, Türkiye’de Bölgesel Kalkınma stratejilerini ve kalkınma ajanslarını incelemek ve bu alandaki önemli aktörlerle bu süreci tartışarak sürece katkıda bulunmak amacıyla Bölgesel Kalkınma alanında çalışmalar gerçekleştirmektedir (TEPAV, 2005e).

Belirtildiği üzere içinde bulunduğumuz dönemde artık devlet idaresindeki bölgesel birikimden piyasa merkezli bölgesel birikime doğru bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Bu gelişimin temel aktörleri işlevleri değişen devlet aracılığıyla bölgesel / uluslar arası kaynaklar üzerinden pay alma talebinde bulunan çeşitli sermaye fraksiyonlarıdır. TEPAV yeni oluşan bu paylaşım haritasında KOBİ’lerin yerini etkinleştirmek adına devlet ve çeşitli sermaye fraksiyonları arasında koordinasyon sağlama ve yerel kaynaklara ilişkin fizibilite raporları hazırlama yoluyla yönlendirme görevini üstlenmiştir.

Ankara Forumu

Bu forum, TOBB’un Ortadoğu’daki toplumsal kaynakları KOBİ’ler lehine harekete geçirme amacını taşımaktadır. TEPAV bu bölgedeki olası ekonomik kazanımların fizibilite çalışmaları ve hükûmetsel düzeydeki arabuluculuğunu üstlenmiştir. Nitekim TEPAV tarafından Ankara Forumunun içeriği şu şekilde özetlenmektedir:

Filistin- İsrail ve Türkiye Arasında Ekonomik İşbirliği İçin Ankara Forumu, Filistin, Türkiye ve İsrail’den gelen işadamları delegasyonları arasında sürekli devam eden bir diyalog mekanizması kurulması için tesis edilmiştir. Delegeler Filistin Odaları Federasyonu, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve İsrail Ekonomik Organizasyonları Federasyonu gibi iş desteği veren kurumların temsilcilerinden oluşmaktadır. Ankara Forumu, Filistin, Türkiye ve İsrail iş desteği veren kurumları arasında özel sektör diyalog mekanizması oluşturulmasını sağlaması açısından türünün ilk örneğini teşkil etmektedir...(TEPAV, 2005f).

Karadeniz Projesi

TEPAV'ın "21. yüzyılın en büyük ticaret köprüsü görevini görecektir bölge" olarak tanımladığı Karadeniz Bölgesi, yine TEPAV tarafından henüz küresel ekonomiye entegre olmamış ama mutlaka olması gereken bir mekânsal alan olarak ifade edilmektedir (TEPAV, 2007b). Karadeniz her ne kadar henüz küresel kapitalist birikimin toplumsal / yapısal dinamiklerinin tam olarak nüfuz etmediği bir bölge ise de, TEPAV geliştirdiği projelerle bölgenin küresel yatırım ve birikimin gözde mekânlarından biri haline gelmesini amaçlamaktadır. Nitekim 5 Şubat 2007 tarihinde düzenlenen projeyi tanıttığı toplantıda şu saptamalar yapılmıştır:

Son yıllarda yaşanan bölgesel ve küresel gelişmeler, Karadeniz Havzası'nı küresel aktörlerin nüfuz mücadelesinin öncelikli sahalarından birisi haline getirmiş ve bölge ülkeleri arasında siyasi ayrışmalara sebep olmuştur. Bölgenin yeniden yapılandırılmasına yönelik girişimlerin kısa ve orta erimde artarak devam edeceği öngörülmektedir. Bu gelişmelerin Türkiye için yeni fırsatlar, riskler ve politika ihtiyaçları doğuracağı ortadadır. Geline nokta, tarihsel olarak Karadeniz Bölgesi'nde değişimin öncüsü olan Türkiye'nin aktif, etkin, ön alıcı ve bütüncül bir politika geliştirmesi gereği doğduğu kanaatinden hareketle TEPAV Karadeniz projesi gündeme gelmiştir (TEPAV, 2007c).

Birikimin Yapısal Koşullarını Etkilemeye Yönelik Taleplere İlişkin Projeler

TEPAV bünyesinde istihdam edilen bürokrat kökenli araştırmacıların temel bilgi birikim sahaları konusunda hazırladıkları rapor ve projeler, dönüştürülmeye çalışılan devlet ilişkisel alanında yer alan çeşitli kamu kuruluşlarının çalışmalarını yönlendirmeyi hedeflemektedir. Şöyle ki:

Mali İzleme Çalışmaları

TEPAV, ekonomik sorunların temelinde kamu mali yönetimindeki aksaklıkların yattığı savıyla, devletin gelir ve giderlerini inceleme projesi başlatmıştır. Merkez Bankası, Hazine ya da Merkez Bankası kökenli bürokratların hazırladığı bu projeler devletin mali alandaki tüm etkinliklerini mercek altına almakta, eleştirmekte ve bazı politika önerilerinde bulunmaktadır. Nitekim 2007 yılı Nisan ayı mali izleme raporunun bütçe performansına ilişkin sonucu şudur:

Sonuç olarak, içinde bulunduğumuz dönemin seçim süreci olduğu dikkate alındığında, harcama kanadında artış eğiliminin süreceğini buna karşılık son yapılan düzenlemelerle KDV ve ÖTV indirimlerinin esasen alarm vermekte olan dolaylı vergilerdeki performansı daha da kötüye çevireceği beklenebilir. Bu durumda bütçe performansında bozulma eğiliminin dönemsel olarak bazı aylarda iyileşme görünse bile yılsonu itibarıyla artacağını öngörebiliriz. Bunun anlamı, seçim sonrasında işbaşına gelecek hükûmetin, IMF ile programa devam etmek alternatifini seçmesi durumunda, seçim dönemindeki harcama artırıcı ve gelir azaltıcı tedbirleri telafi etmek durumunda

olan bir programı devreye sokmak gibi bir seçenikle karşı karşıya kalmasının ciddi bir olasılık olduğudur (TEPAV, 2007d).

TEPAV/MOD Etki Analizi

Bu proje küresel rekabetin yaşandığı bu dönemde KOBİ’lerin gereksinimleri doğrultusunda devlet politikalarını, toplumsal sınıfların öznel anlam dünyalarını ve dolayısıyla topyekûn toplumsal ilişkileri dönüştürmek amacını taşımaktadır. TEPAV ekibinin diliyle bu amaç şöyle ifade edilmektedir:

Türkiye’nin içinde bulunduğu dönüşüm sürecinde alınacak politika kararlarının sektörel ve makro etkilerini analiz etmek, uygulanması önerilen politikaların, yasaların, programların değerlendirmesini yapmak, politika seçeneklerinin, etkilenecek taraflar açısından, fayda ve sakıncalarını ortaya koyarak, karar alıcıların ve ilgili tarafların politika oluşturma sürecinin iyileştirilmesine katkıda bulunmak, gerekçelerinin kamuoyuna daha iyi anlatılmasını sağlamak, TEPAV’ın temel işlevleri arasında görülmektedir. Etki analizinin, politika tedbirlerinin olumlu ve olumsuz muhtemel etkilerinin ve bu etkilerin toplum kesimleri arasında dağılımının sistematik olarak değerlendirilmesiyle, hesap verilebilirliğin ve karar alma sürecinin kalitesinin artırılmasına yardımcı olan mantıksal bir süreç olduğu düşünülürse etki analizinin TEPAV’ın misyonu ile örtüştüğü görülür... (TEPAV, 2007e).

Proje doğrultusunda 1 Mayıs 2007’de Danışma Kurulu toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıya Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, Elektrik Mühendisleri Odası, Elektrik Üretim Anonim Şirketi, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Sağlık Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nden üst düzey temsilciler katılmıştır. Bu tür bir katılım tablosu küresel birikim süreci içinde ulus-devletlerin ve devlet bünyesinde yer alan çeşitli bakanlık bürokratlarının, farklı sermaye fraksiyonlarının taleplerine olan duyarlılığını göstermesi açısından ilginç bir örnektir.

Yazının bu son bölümünde, 1980 sonrası dönemde etkinlik gösteren düşünce fabrikalarından biri olan TEPAV’ın genel olarak iç yapısını ve proje konularını inceledik. Bu inceleme çerçevesi, TOBB temsilindeki sermaye fraksiyonunun küresel birikimin yapısal dinamiklerini etkileyebilmek için devlet(ler) düzeyinde doğrudan siyasi / ekonomik ilişkiler kurma gereksinimini açığa çıkarmıştır. Bu tür bir gereksinim, TEPAV bünyesinde çalışan bürokrat kökenli araştırmacılar ve bu araştırmacıların deneyim alanlarında hazırladıkları raporlar ve toplantılarla kısa erimde güncel hale gelmektedir. TOBB’un talepleri siyasi otoritenin, kamuoyunun ve devletin çeşitli kurumlarının gündemine dâhil edilmekte ve devletin somut politika uygulamalarına müdahale edilmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de kapitalizmin güncel dinamiklerinden biri olan düşünce fabrikaları inceleme kapsamına alınmış ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, 1960’lardan günümüze uzanan süreçte düşünce fabrikalarının etkinliklerinde izlenen gelişim, sermaye birikim sürecinin değişen yapısal dinamikleriyle karşılıklı ilişki içinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda düşünce fabrikalarının, sermaye sınıfının birikimi yönlendirmeye dönük uzun erimli toplumsal mücadelesinde gerekli olan kısa erimli bilgi üretimini gerçekleştirmek yoluyla önemli bir işleve sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

1980 sonrasında birikimin yapısal dinamiklerindeki değişim beraberinde sınıflar arası ve sermaye sınıfının kendi içerisinde birikim koşullarını yönlendirmeye dönük iktidar/güç mücadelelerini arttırmıştır. Bu mücadelelerin artışı hem kapitalizmin ve sermayelerin toplumsal ilişkiler ve devlet üzerindeki etkinliğini yoğunlaştırmış, hem de bu etkinliğin bir aracı olan düşünce fabrikalarının ürettiği bilgiye olan talebi arttırmıştır. Bu doğrultuda düşünce fabrikalarından oluşan bir bilgi piyasası ortaya çıkmıştır. Talep ve dolayısıyla arzın artışıyla oluşan bu piyasada, bilgi arzını gerçekleştirenler artık sadece kurumsal düzeydeki düşünce fabrikaları değil, ama aynı zamanda bu kurumlarda belirli sürelerle çalışmış ve bilgi birikimini sağlamış olan araştırmacılarıdır. Bu araştırmacılar düşünce fabrikalarından bağımsız olarak kendi şirketlerini kurmakta ve sahip oldukları bilgiyi bilgi piyasasına arz etmektedir.

Devlet ilişkisel alanında yoğunlaşan sınıflar arası iktidar / güç mücadelelerinin temel belirleyeni, birikimin yapısal dinamiklerinin gelişim ve değişim seyridir. Sınıflar bu sürece kendi uzun erimli var oluşları yönünde etkide bulunma çabasındadır. Yapısal düzeydeki bu uzun erimli çaba, kısa erimde kapitalizmin güncel bir görünümü olan düşünce fabrikalarının bilgi üretim etkinlikleriyle yeniden üretilmektedir. Düşünce fabrikaları tarafından sermaye fraksiyonlarının hizmetine sunulan ve birikimin yapısal dinamiklerinin değişimiyle yeniden ve yeniden üretilen bir metaya dönüşen bilgi, önümüzdeki dönemde Türkiye kapitalizminin temel dinamiklerinden biri olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Akçay, Ü. (2004) "Türkiye'de Planlama Deneyimi; Eleştirel bir Değerlendirme", *İktisat Dergisi*, 465: 28–39.
- Bali, N.R. (2002) *Tarz-ı Hayattan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İstanbul: İletişim.
- Denham, A. ve Garnett, M. (2006) "What Works? British Think Tanks and the 'End of Ideology'", *The Political Quarterly*, 77 (2), April-June: 156-165.
- EAF (2005) "Türkiye için Sürdürülebilir Büyüme Stratejileri Konferansı", Tartışma Metinleri, Yayın No. EAF/2005–06/001.
- Eczacıbaşı, N. (1966) "Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme", (Bu kitap Ekonomik ve Sosyal Etüdlere Konferans Heyeti tarafından 23 Ağustos–4 Eylül 1965 tarihleri arasında Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme ismi altında tertiplenen Milletlerarası Konferansta verilmiş olan tebliğlerden müteşekkildir), İstanbul: Çeltüt Matbaacılık.
- Ercan, F. (2007) "Dar Alanda Paslaşmalar: Siyasal olan ve Siyasal Alan Üzerine Düşünceler", *İktisat Dergisi*, 487: 68 – 87.
- Ercan, F. ve Ö. Tezcek (2006) "Double Sided Analysis in the Knowledge Society: Class and Elite Theories", Kanada Politika Bilimleri Birliği'nin düzenlediği yıllık toplantı, 1–3 Haziran 2006, York Üniversitesi, Toronto, Ontario, Canada, <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/Ercan-Tezcek.pdf>, indirilme tarihi: 20.01.2008
- Ercan, F. ve G. Tuna (2006) "İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960'lardan Günümüze Bakış", *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemal Saybaşı'ya Armağan* içinde (der.) Burak Ülman, İsmet Akça, İstanbul: Bağlam.
- Ercan, F. (2004) "Türkiye'de Kapitalizmin Süreklilik içinde Değişimi (1980 – 2004)", *İktisat Dergisi*, 452: 98 – 109.
- İKV (2005) *Avrupa Birliği'nde KOBİ Destek Mekanizmaları ve Türkiye*, İKV, No: İKV. 188.
- İKV (2001) *Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikası ve Türkiye'nin Uyumu*, İKV, Kitap 7.
- İKV (1972) *Ortak Pazar Katılmanın İşçisinde Türk Ekonomisinin Gelişmesi. Cilt III. (Devamı). Döviz Gelirlerinin Gelişmesi*, İKV Yayınları, No: YS.3/6: 335–359
- İKV (1969) *Avrupa Toplulukları (Ortak Pazar) ve Türkiye Ortaklığı*, İKV, No: AET/32.
- İKV (1967c) *Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye Seminer Tebliğleri*, İKV, No: MS.2.
- İKV (1967b) *Pakistan Planlama Tecrübesi*, İKV, No: PL.3.
- İKV (1967a) *Fransız Planlama Tecrübesi*, İKV, No: PL.1.
- Jessop, B. (2005) *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, der. Betül Yayar, Alev Özkazanç, İstanbul: İletişim.
- Laclau, E. (1977) *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*, Verso: 51–71.
- Miliband, R. (1983) "State Power and Class Interests", *New Left Review*, 138: 57–68
- Miliband, R. (1973) "Poulantzas and the Capitalist State", *New Left Review*, 82: 83-92
- Miliband, R. (1969) *The State in Capitalist Society*, Quartet Books Limited.
- Money, C. (2005) "Trust Us, We're Experts", *TomPaine.com*. http://www.tompaine.com/articles/2005/09/28/trust_us_were_experts.php, indirilme tarihi: 30.11.2007
- Murray, G. ve D. Pacheco (2000) "Think Tanks in the 1990s". *Journal of Social Issues*. <http://www.anu.edu.au/polsci/marx/interventions/thinktanks.htm>, indirilme tarihi: 01.12.2007
- Norington, B. (12 Ağustos 2003) "Think Tank Secrets". *Sydney Morning Herald*. <http://www.smh.com.au/articles/2003/08/11/1060588322537.html>, indirilme tarihi: 01.12.2007
- Norington, B. (11 Ağustos 2003) "The Idea Factories". *Sydney Morning Herald*. <http://www.smh.com.au/articles/2003/08/10/1060454076932.html>, indirilme tarihi: 01.12.2007

- Poulantzas, N. (2004) *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos.
- Poulantzas, N. (1975) *Political Power and Social Classes*, NLB.
- Poulantzas, N. (1969) "The Problem of the Capitalist State", *New Left Review*, 58: 67–78.
- TEPAV (2007e) "TEPAV/Mod Etki Analizi", TEPAV Yönetişim Etütleri Programı, <http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=tepavmod&title=E>, indirilme tarihi: 07.03.2008.
- TEPAV (2007d) "Nisan Ayı Mali İzleme Raporu", www.tepav.org.tr, indirilme tarihi: 07.03.2008.
- TEPAV (2007c) "Türkiye'nin Karadeniz Stratejisi Ne Olmalı?", TEPAV Karadeniz Projesi, <http://www.tepav.org.tr/karadeniz/strateji.html>, indirilme tarihi: 07.03.2008.
- TEPAV (2007b) "Karadeniz Havzası'nın Küresel Ekonomiye Entegrasyonu", Güven Sak sunumu, TEPAV Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü, 5 Şubat 2007.
- TEPAV (2007a) "Türkiye'de Yerel Kalkınma ve Aktörler", Emin Dedeoğlu, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/Turkiyede_Yerel_Kalkinma_ve_Aktorler.pdf, indirilme tarihi: 20.01.2008.
- TEPAV (2005f) "Ankara Forumu: Filistin, Türkiye ve İsrail Ekonomik İşbirliği İçin", TEPAV Projeler ve Çalışmalar, <http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=ankarforum&title>, indirilme tarihi: 07.03.2008
- TEPAV (2005e) "Bölgesel Kalkınma", TEPAV Yönetişim Etütleri Programı, <http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=bolkalk&title=Y>, indirilme tarihi: 07.03.2008
- TEPAV (2005d) "AB'ye Üyelik Sürecinin Türkiye Ekonomisine Etkileri", Proje Değerlendirme Raporu, <http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/TEPAV--AB%20surecinin%20Türkiye%20ekonomisine%20etkisi.pdf>, indirilme tarihi: 07.03.2008
- TEPAV (2005c) "Rekabet Politikalarının Artan Önemi", Güven Sak, TEPAV Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü, 4 Mart 2005.
- TEPAV (2005b) "AB – Türkiye: Dönüşüm Süreci ve Odalar", Güven Sak sunumu, TEPAV Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü, 7 Eylül 2005.
- TEPAV (2005a) "When CP Met IP: How to Operationalize Special and Differential Treatment", Güven Sak, Antalya, 14 November 2005.
- TESEV (2000) "Güneydoğu'ya İlişkin Olarak Bölgesel Kalkınmada Yerel İdareciliğin Rolü", Haz: Dr. Korrel Göymen, http://www.tesev.org.tr/projeler/yoksulluk_bolgesel_metin_tebliğ1.php, indirilme tarihi: 20.01.2008.
- Therborn, G. (1999) "Who Does The Ruling Class Do When It Rules? Some Reflections on Different Approaches to the Study of Power in Society", *Critical Sociology*, 25 (2/3).
- TOBB (2007) "TOBB – ETÜ'de CİSCO Girişimcilik Enstitüsü Kuruluyor", <http://www.tobb.org.tr/haber2.php?haberid=1480&sy=1>, indirilme tarihi: 07.03.2008.
- Yaşa, M. (1968) "Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi ve Dış Ticaret", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin düzenlediği "Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme Semineri" içinde Memduh Yaşa tarafından sunulan tebliğ, 28 Ağustos – 6 Eylül 1968.